

УДК 378.14(477.43)“1918/1920”

С.А.Копилов, О.М.Завальнюк

**Підготовка педагогів-істориків у Кам'янець-Подільському
Державному Українському Університеті:
незавершений цикл (1918–1920 рр.)**

Уперше досліджується дворічна діяльність історичного відділу історико-філологічного факультету, заснованого у серпні 1918 року, за гетьмана Павла Скоропадського, Кам'янець-Подільського державного українського університету – першого повноцінного національного вишу, який де-юре і де-факто проіснував до кінця відновленої української державності. Автори простежили організацію роботи цього підрозділу, його кадровий склад, студентський контингент, навчальну і наукову діяльність, забезпечення навчально-методичною базою, підтримку представниками професорсько-викладацької корпорації органів державного управління, культурно-просвітницьких структур, масових громадських організацій. Наголошено на участі вчених у становленні і діяльності місцевих гімназій для дорослих з правами для учнів, дворічних державних курсів з підготовки учителів для вищих початкових шкіл, народного українського університету, в задоволенні все зростаючого попиту місцевого населення на знання зі сфери політики, державності, нації творення, історії, краєзнавства тощо.

Звернено увагу на сумний фінал університету взагалі і справи підготовки учителів історії, зокрема, пов'язаний з реформуванням захопленого вишу радянським режимом, яке призвело до ліквідації національної університетської освіти, втрати демократичних принципів управління інституту народної освіти, який постав на базі попередника, відмови від підготовки учителів історії за українськими навчальними планом і програмами та насичення навчального процесу пріоритетними ідеологічними дисциплінами.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, історичний відділ історико-філологічного факультету, науково-педагогічні працівники, організація навчального процесу, студенти, наукова діяльність, публічні лекції, інститут народної освіти, радянський режим, репресії.

Сьогодні в демократичній, по-європейськи орієнтованій, Україні функціонує мережа національної, багатогалузевої вищої школи, представлена майже півтисячею великих і менших державних, комунальних і приватних закладів, які щороку приймають на навчання загалом кілька сотень тисяч молодих людей для підготовки з омріяних спеціальностей, затребуваних сферами управління, економіки, політики, права, культури, освіти тощо. У цьому потоці особливе місце посідають ті, хто люблять і хочуть ґрунтовно знати минуле своєї країни, становлення і розвиток людської цивілізації, сформувати надійний

історичний світогляд, а відтак присвятити своє професійне життя навчальній праці у загальноосвітній і вищій школах, творенню нових історичних знань, нарешті, зайняти гідне місце серед нових поколінь фахівців-істориків.

Національна історична освіта в Україні офіційно започаткувалася в добу національно-демократичної революції 1917–1921 рр., коли у двох віддалених один від одного містах – Києві і Кам'янці-Подільському з'явилися два державні українські університети, а в їх складі – історико-філологічні факультети, з історичними відділами, які готували за чотирирічним навчальним планом учителів історії для українських середніх шкіл, творення яких тоді набиравало великих масштабів.

Піднята нами тема спеціально не досліджувалася, хоча у працях, присвячених заснуванню і діяльності українського університету в Кам'янці-Подільському¹, вміщено окремі дані про зазначений структурний підрозділ історико-філологічного факультету, який займалася підготовкою фахівців історико-педагогічного профілю.

Автори статті ставлять перед собою мету з'ясувати такі основні складові дворічної, незавершеної через історичні обставини, роботи історичного відділу у Кам'янець-Подільському державному українському університеті, створеного як підрозділ історико-філологічного факультету і підтриманого зовсім молодю українською державною владою: організаційну, кадрову, навчально-методичну, науково-дослідну, формування студентського контингенту, участь у державотворчих процесах і громадському житті тощо, що стали першим досвідом в галузі національної вищої освіти і прислужилися справі формування педагогічних кадрів взагалі та історико-педагогічних, зокрема, в сучасну добу, подальшу доля вчених, які забезпечували роботу названого навчального підрозділу.

З відкриттям у жовтні 1918 р. університету у прикордонному з Австро-Угорщиною Кам'янці-Подільському, віддаленого від столиці Української держави більш як на 400 верст, розпочався процес становлення та вдосконалення змісту і структури історичної освіти майбутніх педагогів. Історичний відділ, як і увесь факультет, розмістився у головному, триповерховому корпусі вишу. Навчальний план підготовки (виявити його цілісним не вдалося) включав низку фахових і загальноосвітніх дисциплін. Уперше студенти вивчали історію України (у трьох російських університетах, які діяли на території дореволюційної України, такої дисципліни принципово не існувало. Її практикували з 1894 р. у Львівському університеті, який належав до Австро-Угорщини). Цей лекційний курс, обов'язковий для студентів всього факультету, ділився на три частини: 1) від найдавніших часів до прийняття Люблінської унії, 2) від Люблінської унії до ліквідації Гетьманщини в Україні, нарешті, 3) від втрати автономних прав українців в складі Російської імперії і до кінця ХІХ ст. (їх викладали відповідно професор Пилип Клименко, приват-доцент Павло Клепатський і професор Василь Біднов). До кожної з них додавалися відповідний просемінар чи практичні заняття².

Крім того, викладалися й інші обов'язкові дисципліни: історія Слобідської України і огляд джерел з української історії (Павло Клепатський), історія Степової України, історія української церкви (професор Василь Біднов), історія українського мистецтва (приват-доцент Юхим Сіцінський); спецкурси про суспільно-політичний лад в Україні XV–XVI ст. (Пилип Клименко), історія українських братств (Василь Біднов), історія Поділля (Юхим Сіцінський). До загальноісторичних дисциплін належали: методологія історії (Пилип Клименко), історія Московської держави і огляд джерел з історії Московщини (Павло Клепатський), історія єврейського народу (приват-доцент Олексій Прахов), історія московської церкви (Василь Біднов), історія стародавнього християнства й історія середніх віків (приват-доцент Йосип Оксіок), історія Римської імперії (приват-доцент Петро Табінський), історія Сходу, історія Болгарії і Сербії (Павло Клепатський), історія музики (професор Вацлав Петр), історія всесвітнього мистецтва (приват-доцент Йосип Пеленський)³. На жаль, відсутні джерела, які б засвідчили про вивчення студентами історії стародавньої Греції.

В обов'язковому порядку усі студенти вивчали українську мову (професор Іван Огієнко), яка була основою усього навчального процесу, діловодства і спілкування в університеті. Студенти також вивчали вступ до філософії, історію стародавньої філософії, історію нової філософії, логіку, дитячу психологію, основи педагогіки (усі – приват-доцент Микола Васильківський, з осені 1920 р. педагогіку викладала лектор Софія Русова), вступ до грецької мови (Вацлав Петр), слов'янознавство та історію польської мови (приват-доцент Михайло Драй-Хмара)⁴.

Навчальний рік складався з двох семестрів – осіннього і весняного. Для того, щоб потрапити на лекції, студент зобов'язаний був спочатку подати до канцелярії історико-філологічного факультету квитанцію про сплату за право навчання 125 крб., а потім заповнити виданий йому бланк заяви з друкованою основою, де зазначалися конкретні дисципліни, які він буде вивчати упродовж семестру. Після цього заяву затверджував декан або секретар факультету. Перелік обраних для студіювання курсів вносився до студентської книжки (проти кожної дисципліни значився обсяг лекційних і практичних годин, відведених для вивчення, а також прізвище професора, приват-доцента чи лектора). Після того, як завершувалося вивчення конкретного курсу, викладач приймав іспит, який можна було складати у визначені аудиторії, дні і години, залежно від готовності студента. Про час приймання професор / приват-доцент повідомляв у міській пресі, а також оголошенні, розміщеному в спеціально відведеному для цього місці навчального корпусу.

Кожен студент зобов'язаний був відвідувати лекції з усіх обов'язкових дисциплін, а також ті, які, на його погляд, могли пригодитися у майбутньому і входили до переліку вибіркових (з відповідним переліком ознайомлювалися у канцелярії факультету). В осінньому семестрі 1919–1920 навчального року було встановлено мінімальну (18) і максимальну (30) норму тижневих годин

лекцій та практичних занять, постійне виконання яких (при складених іспитах) давало керівництву навчального підрозділу право зараховувати студенту семестр і допускати до наступного⁵.

Навчальна праця розпочиналася читанням прибулими професорами і приват-доцентами вступних (пробних) лекцій, на які приходили усі бажаючі – ректор, колеги викладача та студенти з різних факультетів, представники міської громадськості. Першого академічного року через це пройшли усі науковці, прийняті до професорсько-викладацької корпорації університету. Вдалося встановити лише окремі теми, запропоновані вченими-істориками. Так, Пилип Клименко прочитав свою першу лекцію в університеті про українську державність як історичну проблему, Дмитро Дорошенко – “Розвиток дослідів українського минулого в XIX столітті в зв’язку з нашим національним відродженням”, Павло Клепатський – “Походження української нації”, Юхим Сіцинський – “Значення церковної археології при сучасному стані православної Церкви на Україні”, Йосип Оксіук – “Церква та держава в період од Костянтина до Юстиніана (313–565 рр.) (історична довідка про взаємовідносини церкви та держави)”⁶.

Важливо наголосити, що свою навчальну працю вчені історичного відділу (майже усі вони – етнічні українці) вели українською мовою (не зміг освоїти українське мовлення чех Вацлав Петр, хоча з українським письмом проблем у нього не було⁷). До викладання приступили без належного навчально-методичного забезпечення, адже україномовної навчальної літератури практично не було. Першим кроком у вирішенні цієї проблеми став друк конспектів лекцій недосконалим способом в університетській літографії, на газетному папері. Станом на 1920 р. в розпорядженні студентів історичного відділу вже були такі видання, як “Історія української мови” Івана Огієнка, “Про минулі часи на Поділлі” приват-доцента Дмитра Дорошенка, “Огляд джерелознавства з історії України” Павла Клепатського, “Слов’янознавство” Михайла Драй-Хмари, деякі інші. Це були перші видання в історії української навчальної літератури (у Київському державному українському університеті, який проіснував значно менше, такого не практикували). Для друку усіх підготовлених рукописів катастрофічно не вистачало дефіцитного на той час білого паперу і, звісно ж, коштів. Тож частину рукописних матеріалів, авторами яких були Василь Біднов, Микола Васильківський, Дмитро Дорошенко, Вацлав Петр, опублікувати так і не змогли⁸. Щоб вирішити питання обладнання університетської друкарні латинським шрифтом, рада професорів вишу відрядила до Відня і Праги приват-доцентів Дмитра Дорошенка і Миколу Чайковського. Кошти на цю мету виділило Міністерство освіти УНР. Утім їх не вистачило, і задум не вдався.

Добре розуміючи величезне значення повноцінної бібліотеки для підготовки фахівців, працівники історичного відділу (Іван Огієнко, Василь Біднов, Юхим Сіцинський, Софія Русова) передавали до бібліотечного фонду університету частину книг із своїх домашніх книгозбірень. Як правило, це були російськомовні видання (україномовних не існувало в природі), які в умовах

гострого дефіциту навчальної і наукової літератури, сприяли частковому задоволенню великого попиту на друковане слово. Взагалі для широкого використання у навчальному процесі колективу вишу вдалося за короткий час створити бібліотеку із задовільним книжковим фондом. Станом на 1 жовтня 1920 р. він нараховував понад 33 тис. примірників⁹. Щодо профільної літератури, то її було недостатньо. Наприкінці 1919 р. нараховувалося усього близько 2 тис. примірників, 439 з яких стосувалися історії України. Надалі кількість історичної літератури зростала. Тільки за липень-вересень 1920 р. вона поповнилася на 243 видання¹⁰. Надалі планували нові придбання.

Серед науково-історичних праць, подарованих університету, велике значення мали 119 примірників, отримані від Подільського церковного історико-археологічного товариства, 408 – Наукового товариства імені Шевченка у Львові, 76 – Тимчасового комітету з розбору стародавніх актів, 6660 – Статистичного комітету колишнього Подільського губернського правління, повний комплект російської енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона – від державного інспектора 3-ї дивізії українського війська, чимало інших видань¹¹.

Невеликий, але цінний, внесок у поповнення рідкісної літератури зробили і студенти-історики. Завдяки їм до університетської бібліотеки потрапили кілька раритетних видань. Зокрема, племінник відомого українського вченого, професора Костя Широцького – Микола, який навчався на історичному відділі, подарував вишу Требник 1695 р.¹² На стихійному смітєзвалищі в одному із мікрорайонів міста юнаки знайшли і передали ректорові один із трьох литовських статутів XVI ст.¹³ Це був дуже коштовний подарунок молодих істориків рідному університету, інформаційна база якого творилася спільними зусиллями держави і її незаможних громадян.

В умовах великої дезорганізації внутрішнього ринку та галопуючої інфляції, за невеликі державні кошти закладу вдалося придбати для користування вченими і студентами, передусім історичного відділу, “Акты, изданные Виленской Археографической Комиссией” (30 томів), комплекти таких відомих періодичних видань, як “Киевские университетские известия”, “Чтения Общества Нестора Летописца”, “Киевская Старина”, “Літературно-науковий вісник”, у яких друкувалися історичні дослідження¹⁴.

Для більш раціонального використання літератури, якої не вистачало для усіх, створили читальний зал. Він запрацював 20 вересня 1919 р. і розміщувався у двох невеликих кімнатах, які, проте, не могли вмістити усіх бажаючих. Починаючи з наступного місяця і завершуючи вереснем 1920 р., тут опрацьовували літературу 1153 відвідувачі. На жаль, не можливо встановити, яку частку читачів становили студенти історичного відділу. Утім відомо, що, наприклад, упродовж жовтня-грудня 1919 р. читальнею користувався 51 студент історико-філологічного факультету (16,4% від загального складу), у квітні 1920 р. тут зафіксували вже 61 студента зазначеного підрозділу (19,6% – другий за величиною показник після фізико-математичного); у травні відвідувань було значно більше¹⁵. Можна вважати, що представники історичного відділу тут працювали

нерідко, адже тільки у квітні-травні 1920 р., коли студенти відносно менше відвідували читальню через активізацію заробітків, із 461 книги, які опрацьовувалися тут, 6 стосувалися всесвітньої історії, 5 – історії стародавнього світу, 6 – історії Франції, 4 – історії Росії, 3 – історії Польщі і 15 – історії України¹⁶.

Велика увага зверталася на виховання майбутніх фахівців. Студенти отримували необхідне патріотичне спрямування під час лекцій провідних вчених, як передбачених розкладом занять, так і публічних, що часто організовувалися в стінах вишу і збирали велику аудиторію зацікавлених кам'ячан. У молодіжному середовищі поширювалися просвітницькі видання, присвячені різним питанням минулого і сучасного українського життя, патріотична українська преса тощо. Усі студенти-українці входили до складу громадської організації “Українська громада”, яка проводила відповідну національно-патріотичну роботу. Студенти-галичани утворили Академічну громаду. Ці об'єднання, багато працюючи над підвищенням національної свідомості своїх членів, проводили різноманітні культурно-освітні заходи, присвячені річницям українських поетів – Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, молодого критика Миколи Євшана та ін.

Досить популярними серед молоді стали вечори, у програмах яких було виконання улюблених мелодій, народних, патріотичних пісень, декламування віршів як метрів, так і молодих авторів. На окремих із них побували керівники української держави, додавши своєю участю патріотичного запалу. Студенти взяли активну участь у підготовці і проведенні велелюдних подій – свята відкриття університету, урочистостей з нагоди першої та другої річниці діяльності вишу, зустрічі Голови Директорії і Головного отамана військ УНР Симона Петлюри. Хлопці і дівчата православного християнського обряду періодично відвідували університетську церкву св. Миколая, брали участь в українськомовній службі Божій. При храмі діяв студентський чоловічий хор. Ще один хоровий колектив давав концерти для студентів, міської громади, чаруючи їх своїм виконанням творів відомих українських композиторів, а також народних пісень¹⁷. Після таких заходів настрої студентів поліпшувалися, вони краще відчували єднання зі своїм народом, відповідальність перед ним, потребу долати всілякі негаразди, щоб згодом поповнити ряди інтелігенції і самовіддано працювати на майбутнє своєї батьківщини.

Після відповідних організаційних заходів викладачі-історики увійшли до історико-філологічної секції (очолював Василь Біднов) Наукового товариства, яке заснували в університеті 1919 року. Тут вони виступали з різними повідомленнями, брали участь у різноманітних дискусіях. У 1919–1920 навчальному році ця секція збиралася на засідання 19 разів, було виголошено 29 доповідей. Два засідання присвятили пам'яті поета Тараса Шевченка й історика Володимира Антоновича (виступали Павло Клепатський і Юхим Сіцінський). Велику увагу приділяли джерелознавчій проблематиці. Так, Павло Клепатський у різний час доповідав про литовсько-руські літописи, літописи Якова Лизогуба, листування російської великої княгині Катерини Олексіївни з англій-

ським послом сером Чарльзом Вільямсом, про “Повість минулих літ” як початковий літопис, місцеві й монастирські літописи, а також місцеві синодики. Пилип Клименко глибоко проаналізував грамоти Міндовга. Юхим Сіцінський, Пилип Клепатський і професорський стипендіат Сергій Якимович висвітлили широкий спектр краєзнавчих (етнографічних) питань. Микола Васильківський повідомив про своє бачення перспектив світової історії¹⁸.

Крім того, історики Василь Біднов і Юхим Сіцінський працювали у складі групи, яка готувала “Словник українських вчених, письменників та інших діячів”¹⁹ (це видання так і не побачило світ). Кілька вчених (приват-доцент Леон Б’ялковський, Павло Клепатський, Пилип Клименко і Юхим Сіцінський) вмістили свої статті науково-історичного змісту у “Записках Кам’янець-Подільського державного українського університету” (т. 2). Утім більше 20 своїх публікацій, які стосувалися питань історії, політики, літератури, освіти, краєзнавства і церковного життя, науковці (Василь Біднов, Дмитро Дорошенко, Павло Клепатський, Пилип Клименко, Юхим Сіцінський, Сергій Якимович) зробили у місцевій періодиці, яка була дуже популярною серед інтелігенції, студентів, школярів і активно працювала на потреби національного відродження українців²⁰.

Студенти намагалися брати приклад зі своїх наставників, організовували наукові гуртки, зокрема історико-економічний та суспільних наук, у яких під керівництвом відомих вчених поглиблювали набути знання з історичного минулого, виступали з відповідними науковими рефератами, окремі з них намагалися робити перші кроки до майбутньої наукової і викладацької діяльності. На жаль, немає широкої інформації про гурткову роботу студентської молоді. Утім встановлено, що один із її представників – Володимир Левицький на засіданні історико-економічного гуртка доповідав на тему “Історія Барського староства”²¹. Інший студент-історик, Микола Грінченко, захопившись історією української музики, підготував і опублікував три аналітичні статті – в університетському молодіжному журналі “Нова Думка”²² та місцевій газеті “Наш шлях”²³. (В майбутньому Микола Олексійович Грінченко стане викладачем Кам’янець-Подільського інституту народної освіти, видатним музикознавцем і фольклористом, директором Інституту народної творчості і мистецтв Академії наук УРСР²⁴).

Важливий внесок представники професорсько-викладацького складу історичного відділу зробили у державне і громадське життя. Наприклад, Дмитро Дорошенко, за дорученням глави українського уряду Володимира Чехівського, в лютому-квітні 1919 р. очолював державну комісію із врегулювання прикордонного конфлікту між Румунією і УНР, провів раунд складних переговорів з представниками румунської військової влади у Бессарабії щодо припинення артилерійських обстрілів української частини Придністров’я. У листопаді-грудня 1919 р. вчений, перебуваючи за кордоном, за розпорядженням Директорії УНР виконував обов’язки уповноваженого української місії Червоного Хреста на Балканах.

До Конституційної комісії, яка виробляла Основний Закон республіки, увійшов авторитетний серед державних службовців Пилип Клименко. Членами Ради міністра сповідань стали Василь Біднов і Юхим Сіцінський, які рішуче обстоювали курс на українізацію православної церкви. Пилип Клименко у серпні 1919 р. очолив кілька державних структурних підрозділів, зокрема, Відділ охорони пам'яток старовини й мистецтва (з книжковою і архівною секціями) Головного управління у справах мистецтв і національної культури, що діяло при Міністерстві народної освіти, і спеціальну Архівну комісію, що опікувалася збереженням архівної спадщини, яка у той час безжалісно руйнувалася. Василь Біднов очолював раду Кирило-Мефодіївського братства і управу української секції учительської спілки м. Кам'янець і Кам'янецького повіту²⁵.

Практично усі вчені-історики, як і всі їхні університетські колеги, увійшли до складу Подільського відділу Червоного Хреста (до складу президії увійшли Іван Огієнко, Василь Біднов і Юхим Сіцінський), брали активну участь у зборі коштів (5% місячної платні) для лікування хворих і поранених козаків республіканської армії, яка вела кровопролитні бої за державний суверенітет УНР²⁶. Своїми грошовими внесками вони час від часу підтримували також Товариство допомоги незаможним студентам, яке поширювало у вищі підписні листки для підтримки хворих, знедолених юнаків і дівчат²⁷.

Свій професіоналізм, організаційні якості вони спрямовували й на допомогу створеним в роки революції навчальним закладам, зокрема, такому популярному серед містян науково-популярному і культурно-освітньому осередку, як Кам'янець-Подільський народний університет, з дворічним терміном навчання, де навесні 1920 р. нараховувалося 160 слухачів, які прагнули розширити свій науковий і суспільний кругозір. Сумісниками у цьому закладі працювали й науково-педагогічні працівники, які забезпечували роботу історичного відділу держуніверситету. Зокрема, Павло Клепатський очолив гуманітарний факультет і викладав тут низку історичних дисциплін. Лекції зі свого академічного профілю читали для студентів двох факультетів Пилип Клименко і Софія Русова²⁸. У діючій при університеті вечірній гімназії для дорослих з правами для учнів педагогічну працю забезпечували Василь Біднов і Юхим Сіцінський. На учительських курси, які готували кадри для вищих початкових шкіл, викладали Василь Біднов, Пилип Клименко і Павло Клепатський²⁹.

Активною допомогою захисникам українського республіканського ладу відзначалися і студенти. Частина з них працювала у гуманітарному гуртку, який відвідував вояків у шпиталях як у будні, так і особливо святкові дні, з відповідними гостинцями, пресою, літературою. Не раз голосно читали групі одужуючих військовиків художні тексти, повідомлення з газет тощо. Частина молодих людей працювала на різних допоміжних посадах у міністерствах УНР, коли ті перебували у Кам'янці-Подільському (червень-листопад 1919 р., червень-липень 1920 р.). Свою посильну працю в органах державного управління організоване студентство погодило у Голови Директорії, Головного отамана

військ УНР Симона Петлюри, прийом у якого відбувся 2 травня 1920 р. Серед 5 обраних делегатів від молодіжного загалу був і студент-історик Сильвестр Чернявський³⁰.

Через нерозголошення інформації про участь конкретних студентів, добровольців, які пішли захищати країну зі зброєю в руках, сьогодні важко встановити імена усіх, хто опинився на фронті, допомагав виправити невтішне стратегічне становище українських військ. Відомо усього кілька відважних студентів, які організували у місті студентську сотню під час повалення гетьманської влади у грудні 1918 року, збиралися захищати Київ у січні 1919 р., полягли на полі бою, стали жертвою червоного терору в травні – червні 1919 р. (про двох із них писала преса³¹) чи стали бійцями у найбільш важкий час збройного протистояння за долю революції – у жовтні-листопаді 1920 року. Опинившись разом із відступаючим військом на підконтрольній Польщі території Східної Галичини, більшість з них вже не повернулася на батьківщину, зазнавши поневірянь за кордоном. Хоча ті, що репатріювалися, з тавром “петлюрівців” згодом зазнали тяжкої долі. Дослідити це питання в розрізі як історичного відділу історико-філологічного факультету, так й інших чотирьох факультетів університету поки-що немає змоги.

На щоденну працю університету, його факультетів і відділів серйозно впливав матеріальний фактор, визначальний у повсякденному житті. Матеріальне становище працівників університету було загалом невтішним. В умовах посилення економічної кризи, яка розпочалася ще з початком Першої світової війни, професура отримувала недостатні кошти для утримання своїх родин. Як писав Василь Біднов, у 1919–1920 навчальному році “білого хліба ми не бачили, мусили задовольнятися тільки чорним, та й то з домішками всяких сурогатів. Сало й м’ясо були недоступні. Були моменти, коли кукурудзяна мука являлася розкішшю. Про нове вбрання та узуття й мріяти не можна було. Умови професорського життя були примітивні. Замість чаю вживали якихось сурогатів, з сушеного листя з яблуні або вишні. Цукру не було місяцями... , навіть картоплі було тяжко добувати та до того й коштувала дорого”. Професор з сином (дружина була у Катеринославі) взимку харчувалися хлібом з часником і відваром, який називали чаєм, але без цукру³².

Студенти-історики, які походили переважно із незаможних родин, для того, щоб вижити в умовах руйнівної кризи, змушені були працювати в приватних і комунальному господарствах, добуваючи собі кошти на шматок хліба, оскільки державні стипендії отримували менше 8%. Не досить суттєвою була разова матеріальна допомога від керівництва вишу. Через фінансову скруту 30% молоді звільнили від внесення плати за право навчатися. Навчання доводилося проводити у другу половину дня. Ректор наголошував, що студенти приходять на заняття стомлені і не можуть повністю віддаватися навчальним справам³³. Цю проблему так і не вдалося подолати, оскільки економічна ситуація не поліпшувалася, а елементарне виживання і далі залишалося головним завданням молодих людей.

На становищі усіх структурних підрозділів університету позначалася зміна влади у місті – з української на радянську. Під час першого приходу більшовиків (15 квітня – 2 червня 1919 р.) з усіх факультетів постраждав лише один – богословський. Його закрили розпорядженням народного комісара освіти УСРР Володимира Затонського, який наприкінці квітня 1919 р. побував у місті й університеті, наголосивши, що “богослови – наші вороги”. Щодо інших двох факультетів, які діяли на той час, то нарком висловився так: “фізико-математичний повинен існувати, бо він потрібний; історико-філологічний [у тому числі історичний відділ. – Авт.] може існувати”³⁴.

Другий прихід цієї влади у липні-вересні 1920 р. позначився більш радикальними змінами в університетському житті: запровадили посаду комісара, який мав найбільші політичні і адміністративні повноваження; ліквідували попередні органи управління вишу і факультетів й створили нові; вступну кампанію провели за радянським законом, який не вимагав від абітурієнтів мати завершену середню освіту; зменшилася кількість факультетів: не стало богословського, а історико-філологічний і правничий об’єднали у факультет соціальних наук (про характер спеціальності, яку збиралися готувати у цьому навчальному підрозділі, раніш започатковані відділи у наказі комісара університету нічого не повідомлялося)³⁵. Взагалі над університетом нависла загроза ліквідації. Нарком освіти Володимир Затонський направив виконкомом Рад Подільської губернії телеграму, у якій стверджував, що цей виш “компрометує радянську владу”, а його професуру, яка “поглядає на захід”, “треба розігнати”³⁶. Тоді ситуацію врятувало українське військо, яке на короткий час відвоювали Кам’янець-Подільський.

Третю радянізацію університету (з середини листопада 1920 р.) більшовицькій владі вдалося реалізувати сповна. Раніш запроваджені зміни продублювали. На початку 1921 р. заклад реорганізували спочатку в академію теоретичних знань, потім – в об’єднаний інститут теоретичних наук, який складався з трьох окремих інститутів – сільськогосподарських, фізико-математичних і соціальних наук, а невдовзі (фактично з 1 червня 1921 р.) – у два самостійні інститути – сільськогосподарський і народної освіти (1921–1930 рр.), який за трирічним навчальним планом готував педагогічні кадри різних спеціальностей для трудових шкіл пролетарської республіки. У його структурі запрацював соціально-історичний відділ факультету професійної освіти, який забезпечував підготовку учителів суспільних дисциплін за наслідків розробленими радянськими навчальними планом і програмами, які корінним чином відрізнялися від попередніх, що діяли в українському університеті³⁷. В центр роботи із формування світогляду майбутніх педагогів-суспільствознавців, як й інших спеціальностей, ставилося ідеологічне виховання, пов’язане із вивченням класової боротьби, політики пролетарського інтернаціоналізмом та солідарності з трудящими країн капіталу, підготовки світової соціалістичної революції, а також засудженням поваленого в одній країні капіталістичного суспільства та вихвалянням нового, соціалістичного, ладу як найбільш прогресивного в

історії людства. Про об'єктивний підхід до висвітлення минулого не йшлося. Питома вага ідеологічних дисциплін у навчальних планах ІНО сягала щонайменше 17%³⁸.

Ті, хто в українському університеті забезпечував широке вивчення української і світової історії, тепер повинен був перебудовуватися відповідно до настанов комуністичної партії. Зрештою, нерішуче опираючись змінам, вони у підсумку таки підпорядкувалися новим політичним вимогам, недотримання яких загрожувало їх кар'єрі і навіть свободі. Про діяльність “націоналістів” у “петлюрівському” університеті, підтримку визвольних змагань і участь в національному відродженні під егідою української народної держави органи “пролетарського захисту” не забували ні на мить і чекали зручного часу для безпощадної реакції. За нашими підрахунками, із 27 професорів і приват-доцентів Кам'янець-Подільського державного українського університету, які у листопаді 1920 р. не побажали емігрувати і таким чином уберегти себе від неприємностей з боку нової влади, 18 або 66,6% потрапили під більшовицькі переслідування, були ізольовані і засуджені за надуманими звинуваченнями, а по суті – за український патріотизм і творення національної університетської освіти, яку більшовики знищили відразу після зміцнення свого режиму. Покарання відбували у віддалених районах Росії, інших радянських республік. До репресованих вчених належали й ті, які раніш працювали на історичному відділі історико-філологічного факультету – Василь Біднов (заарештований під час першого приходу більшовиків, від розстрілу врятували українські бійці), Юхим Сіцінський (тричі заарештований, позбавлений своєї нерухомості, бібліотеки, звільнений з роботи, помер на свободі забутим), Йосип Оксіук (висланий до Казахстану, засуджений до 7 років концтабору, вижив і 1991 року стареньким повернувся в Україну), Михайло Драй-Хмара (двічі заарештований, засуджений, помер у неволі), Павло Клепатський (тричі заарештований, засуджений, загинув у концтаборі), Пилип Клименко (заарештований, засуджений, відбув покарання і висилку, після Другої світової війни повернувся на батьківщину, мешкав у будинку для пристарілих, через безвихідь покінчив життя самогубством)³⁹. Врятувалися еміграцією Іван Огієнко, Василь Біднов, Дмитро Дорошенко, Софія Русова. Про роботу в університеті вони опублікували цікаві спогади, які й нині є цінним джерелом для дослідження тієї доби.

Отже, підготовка педагогів-істориків у Кам'янець-Подільському державному українському університеті була організована відповідно до прийнятої на той час парадигми вищої освіти, включала низку важливих історичних та інших потрібних для викладання дисциплін. У тодішніх кризових умовах організований навчальний процес забезпечували національно свідомі кадри, які мали належний рівень теоретичної і практичної підготовки, наполегливо підвищувати свій науковий рівень у історико-філологічній секції університетського Наукового товариства, готували і частково публікували свої наукові, науково-популярні, публіцистичні та навчально-методичні праці, необхідні для широкого кола споживачів. Професори і приват-доценти багато працювали

над формуванням фахової компетентності і національної свідомості своїх студентів, поширювали освітню й культурну діяльність за межі університетського колективу – викладали у вечірній гімназії для дорослих, на денних педагогічних курсах з підготовки кадрів для національної вищої початкової освіти, народному українському університеті, читали публічні лекції для різних верств населення, розуміючи, що на той час професійні і суспільно-політичні знання були, без перебільшення, духовною зброєю у становленні й захисті ідеалу цивілізованого українського суспільства. В міру можливостей вони поєднували професійну діяльність з роботою в державних органах і громадських організаціях, усуваючи тим самим дефіцит відповідних кадрів і серйозно переважуючи власне щоденне життя. За свої переконання, активну державно-управлінську і громадську роботу, самовіддану науково-освітню підтримку національного відродження українського народу чимало з них у наступні десятиліття, коли в країні діяв людиноненависницький тоталітарний режим, заплатили непомірно високу ціну – правом на життя, свободу, повну професійну самореалізацію, залишивши для нащадків невмирущу пам'ять про себе.

Примітки

¹ Див.: Завальнюк О. М. Історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту: ретроспектива і сьогодення // Наукові праці історичного факультету [Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. пед. ін-т, 1995. Т. 1. С. 5-16; Копилов А. О., Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї до ліквідації (1918–1921 рр.) // Укр. іст. журн. 1999. № 4. С. 41-50; №5. С. 26-36; Ляхоцький В. П. Бібліотека Кам'янець-Подільського Університету (1918–1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки / Відп. редактор М. Г. Кукурудзяк. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1999. Т. 4 (6). С. 305-313; Філініук А. Г., Мельник Е. М. Діяльність історико-філологічної секції Наукового товариства Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1920) // Вісник. Історія / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: ВПЦ «Київський ун-т», 2002. Вип. 63-64. С. 59-60; [Завальнюк О. М., Копилов А. О.] Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) // Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення / Творчий задум і загальна редакція О. М. Завальнюка. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. С. 7-40, 347-355; [Завальнюк О. М., Копилов С. А., Рокачук В. Н.] Історичний факультет // Там само. С. 204-229; Копилов С. А., Газін В. В. Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: збереження історичних традицій – запорука успішного поступу в майбутнє // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наук. праць / Відп. редактор О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 11. С. 98-119; Вони ж. Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: Історичний нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 76 с.; Історичний факультет // Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка / Автор-упорядник Ярослав Білейчук.

Київ: Вид-во «Логос Україна», 2008. С. 56-61; Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.; Він же. Історико-філологічний факультет – провідний підрозділ Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) (до 100-річчя заснування вишу) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки / Відп. редактор В. С. Степанков. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. Т. 25. С. 425-442 та ін.

² Державний архів Хмельницької області, ф. Р-582, оп. 1, спр. 39, арк. 1 зв.-2; спр. 134, арк. 166; ф. Р-302, оп. 3, спр. 26, арк. 6.

³ Там само, ф. Р-302, оп. 1. спр.50, арк. 85-85 зв., 93 зв.; ф. Р-582, оп. 1, спр. 23, арк. 5, 9; спр. 39, арк. 1 зв.; спр. 134, арк. 166; спр.135, арк. 4; спр. 145, арк. 4, 19; оп. 2, спр. 262, арк. 1; Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах / Уклад. й автори статті С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. С. 406, 414.

⁴ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 1027, арк. 1; Державний архів Хмельницької області, ф. Р-302, оп. 3, спр. 9, арк. 13; ф. Р-582, оп. 1, спр. 134, арк. 166; Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах. – С. 357.

⁵ Державний архів Хмельницької області, ф. Р-582, оп.1, спр.45, арк. 7.

⁶ Кам'янець-Подільський державний університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах. С. 364, 368.

⁷ Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 275.

⁸ Копилов С. А., Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський університет у національному відродженні України 1918–1920 рр. // Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах. С. 19.

⁹ Державний архів Хмельницької області, ф. Р-582, оп. 1, спр. 100, арк. 2.

¹⁰ Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах. С. 436-437, 491.

¹¹ Бібліотека Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Свято Поділля: видання Подільського Українського товариства «Просвіта». 1918. 22 жовтня. С. 7; Державний архів Хмельницької області, ф. Р-582, оп. 1, спр. 89а, арк. 47.

¹² ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 187, арк. 65; Ляхоцький В. П. Бібліотека Кам'янець-Подільського університету (1918–1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки / Відп. редактор В. С. Степанков. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2000. Т. 4(6). С. 306.

¹³ Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Наша культура: науково-літературний місячник / Редактор-видавець д-р Іван Огієнко. Львів-Варшава, 1936. Кн.10(18). С. 673.

¹⁴ Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах. С. 417; ЦДАВО України, ф. 3876, оп. 1, спр. 3, арк. 103.

¹⁵ Державний архів Хмельницької області, ф. Р-582, оп. 1, спр. 89а, арк. 45-45зв.;

спр. 99, арк. 40; спр. 100, арк. 5.

¹⁶ Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах. С. 480.

¹⁷ Завальнюк О. М. Національно-патріотичне виховання студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету: історичний аспект (1918–1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук праць Відп. редактор О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т.11. – С.3-19; Він же. Українська церква в духовному житті національної вищої школи (на прикладі Кам'янець-Подільського державного українського університету 1918–1920 років) // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / Голова редколегії Лев Баженов. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2017. Вип. 11. С. 133-142.

¹⁸ Швидкий О. Історико-фільологічна секція Наукового Тов-ва при Кам[']янець-Под[']льському] Ун-ті та діяльність її за 1919–1920 роки // Наш шлях: щоденна безпартійна, демократична газета. Кам'янець-Подільський, 1920, 6 червня, с. 3-4.

¹⁹ Державний архів Хмельницької області, ф. Р-1421, оп. 1, спр. 1, арк. 85, 89-89 зв.

²⁰ Див.: Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах. С. 493-496, 524-525, 546-548, 588-589, 591-592, 593-596, 597-600, 604-607, 608-610, 637-638, 645-647, 649-651, 651-652, 678-688, 709-712 та ін.

²¹ Університетське життя // Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920, 17 квітня, с. 3.

²² Грінченко Мик. Музика патріотичних пісень України // Нова Думка: журнал науково-літературний / Редактор Юрій Липа; накладом Видавничого відділу Ради Студентських Представників Кам'янецького Державного Українського Університету. Кам'янець-Подільський, 1920. Ч. I-II. С. 57-63.

²³ Грінченко М. Сфера музики // Наш шлях: літературно-науковий додаток. Кам'янець-Подільський, 1920, 11 квітня, ч. 6, с. 5-7; Він же. Шевченко й Лисенко // Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920, 9 березня, ч. 48, с. 3-4.

²⁴ Завальнюк О. М., Комарніцький М. О. Микола Олексійович Грінченко // Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах / Творчий задум і загальна редакція О. М. Завальнюка. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 3. С. 94-103.

²⁵ Саламаха І. Василь Біднов у Кам'янці-Подільському // Слово і час. Київ, 1997. № 11-12. – С. 70, 73.

²⁶ Копилов С. А., Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський університет у національному відродженні України 1918–1920 рр. С. 20.

²⁷ Державний архів Хмельницької області, ф. Р-582, оп. 1, спр. 71, 5, 6.

²⁸ Див.: Мельник Е. М. Кам'янець-Подільський український народний університет (листопад 1919 – початок 1920 рр.) // Освіта, наука і культура: збірник наукових праць / Відп. редактор О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 7. С. 28-35.

²⁹ Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). С. 424, 431.

³⁰ Державний архів Хмельницької області, ф. Р-582, оп. 1, спр. 69, арк. 13; Там

само, спр. 79, 79, арк. 2; Наш шлях. Кам'янець-Подільський, 1920, 6 травня, с. 2; Там само, 8 травня, с. 2.

³¹ Хроніка // Трудова громада. Кам'янець-Подільський, 1919, 11 липня, № 15, с. 6; Похорони С. Грещенка та Ю. Приходька // Новий шлях. Кам'янець-Подільський, 1919, 11 червня, ч. 1, с. 4.

³² Біднов В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському (уривок із спогадів) // Літературно-науковий вістник. Річник XXVII. Львів: З друкарні Ставропільського інституту, 1928. Т. 47. Кн. XII. С. 331-332.

³³ Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлини. Хроніка діяльності / Укладачі і автори статті С. А. Копилов і О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. С.168.

³⁴ Біднов В. Вказана праця. С.327.

³⁵ Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах. С.758.

³⁶ Там само. С.772.

³⁷ [Філінюк А. Г., Мельник Е. М.] Кам'янець-Подільський інститут народної освіти (1921–1930 рр.) // Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення / Творчий задум і загальна редакція О. М. Завальнюка. С. 43.

³⁸ Комарницький О. Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920–1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2017. С. 179.

³⁹ Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в особах (1918–1921 рр.). С. 167, 227, 233, 240, 266, 301.

Sergii Kopylov, Oleksander Zavalniuk
History teachers training in Kamianets-Podilsky State Ukrainian University:
uncompleted cycle (1918–1920 years)

For the first time the foundation and a two-year activity of historical department of History and Philology faculty in Kamianets-Podilsky Ukrainian State University, founded in August 1918 by Hetman Pavlo Skoropadsky, – the first full national university that de jure and de facto lasted until the end of the restored Ukrainian statehood, are being investigated. The authors traced the organization of this unit, its staff, student contingent, educational and scientific activities, providing training and methodological framework, faculty supporting of government corporations, cultural and educational institutions, mass public organizations.

The emphasis is paid on the participation of scholars in the establishment and activities of local high school for students with rights for pupils, two-year state training courses for teachers for higher elementary schools, and public Ukrainian university, to meet the growing demand of the local population for knowledge in the field of politics, statehood, nation-building, history, ethnography, etc.

The attention is paid to the sad ending of the university in general and the training of teachers of history, in particular, connected with the reform of the Soviet regime seized high school, which led to the elimination of national university education, the loss of democratic principles of management of the institute of public education, which is based on the predecessor, the refusal of history teachers training on the Ukrainian curriculum and programs and the saturation of the educational process with priority ideological disciplines.

Keywords: *Kamianets-Podilsky state Ukrainian university, historical department of History and Philology department, scientific and pedagogical workers, organization of educational process, students, scientific activity, public lectures, institute of public education, Soviet regime, repressions.*

С.А.Копылов, А.М.Завальнюк

**Подготовка педагогов-историков в Каменец-Подольском
государственном украинском университете:
незавершенный цикл (1918–1920 гг.)**

Впервые исследуются двухлетняя деятельность исторического отдела историко-филологического факультета, основанного в августе 1918 года, при гетмане Петре Скоропадском, Каменец-Подольского государственного украинского университета – первого полноценного национального вуза, который де-юре и де-факто просуществовал до конца возобновленной государственности. Авторы рассмотрели организацию работы этого подразделения, его кадровый состав, студенческий контингент, учебную и научную деятельность, обеспечение учебно-методической базой, поддержку представителями профессорско-преподавательской корпорации органов государственного управления, культурно-просветительных структур, массовых общественных организаций. Подчеркнуто участие ученых в становлении и деятельности местных гимназии для взрослых, с правами для учеников, двухгодичных государственных курсов по подготовке учителей для высших начальных школ, народного украинского университета, в удовлетворении все возрастающего спроса местного населения на знания в сфере политики, государственности, национального строительства, истории, краеведения и др.

Обращено внимание на печальный финал университета вообще и дело подготовки учителей истории, в частности, продиктованный реформированием захваченного советским режимом вуза. Это привело к ликвидации национального университетского образования, потери демократических принципов управления институтом народного просвещения, который стал приемником предыдущего высшего учебного заведения, отказа от подготовки учителей истории за украинскими учебными планом и программами и наполнения учебного процесса приоритетными идеологическими дисциплинами.

Ключевые слова: Каменец-Подольский государственный украинский университет, исторический отдел историко-филологического факультета, научно-педагогические работники, организация учебного процесса, студенты, научная деятельность, публичные лекции, институт народного просвещения, советский режим, репрессии.

Одержано 1 вересня 2017 року

УДК 322(477.43/44)“1919/1920”

Ю.І.Блажевич

Релігійна політика Директорії УНР і Подільський регіон (1919–1920 рр.)

В статті на основі документальних, архівних та історичних матеріалів, публікацій місцевих періодичних видань висвітлено позицію Уряду Директорії стосовно релігії та церкви, ставлення до питань українізації, соборності та автокефалії Української Православної Церкви, а також діяльність Міністерства культів та проведення державно-конфесійної політики на місцях. Автором проаналізовано стан церковного життя в Подільському регіоні, насамперед пов'язаного з діяльністю Подільського православного духовенства, роллю єпископату щодо автокефалії, ставлення рядового церковного кліру до цього руху, особливо після відкриття в жовтні 1918 року у губерньському місті Кам'янець-Подільського державного українського університету з богословським факультетом та відділенням Кирило-Мефодіївського братства. В статті наголошено, що уряд Директорії тривалий період перебував в Кам'янці-Подільському і тут очолював Міністерство освіти та ісповідання Іван Огієнко, ректор місцевого університету, який пропонував ідею українізації церковного життя, автокефалію та соборність Православної Церкви, протидію цьому процесу Московського патріархату РПЦ та його архієреїв на місцях.

Ключові слова: Директорія УНР, конфесійна політика, Українська Православна Церква, подільське духовенство, автокефалія.

Як свідчить історія, в країнах з традиційною християнською ідеологією Церква мала і має особливе і важливе значення та відіграє непересічну роль в період великого напруження, в переломні революційні часи, коли вирішу-